

Քիչ մը ստորև դարձեալ կը գրէ նոյն ոտանաւորին մէջ. «Ամբարձ յերամից յե. րազգայից վերաւալացիկ սա զայրմացմամբ», Աստ եւ նոյն նշանակութիւնն ունի:

ԻԱ. — Երամակ. (Էջ 147-9).

Այս բառը կ'ուզէ հասկնալ «ոյի», Թարգմաթիւ քանասիրին հեղինակութիւնը, կ'ըսեմ թէ՛ պէտք չենք մեր լեզուն անսովոր և տարօրինակ մեկնութիւններու հետ թարգմտել... — Հոս երամակ բառն իր ընտանի նշանակութեամբ շատ լաւ կը յարմարի, այսպէս. «Անիծք անկերպաւորը և երամակը ոմանք քրտնածինք... կակծեցուցիչը»... կը նշանակէ «Անձն ու անկերպարան անիծներ, և քրտնէ ձեւացած դեռութիւնը կակծեցուցիչ թաղմորին մը»... Ինչ բանի թաղմութիւն կը հասկըցուի, նոյն տեսակ անտեսանելի և անծաւնօթ նեղիչ անասնիկներու թաղմորին, Ուստի երամակ նշանակեցուց իմ թիւ յղերբերութեան մէջ՝ թաղմութիւն կը նշանակէ:

Բ հատոր, 288 էջին մէջ ի հաստատութիւն իր մեկնութեան, Սեկունդոսէ վըկայութիւն մը կը բերէ որ ուղղակի իրեն դէմ է, և «Երամակ» բառին՝ միայն «Բաղմորին» նշանակելը կը ցուցնէ, կը գրէ Սեկունդոս. «Քանգի ի նոսա զեռունք խաղան, և ի քեզ ճճիք և երամակը ողջաց», Հոս իմաստը շատ պարզ է, կ'ըսէ. «Ուրովհետև անոնց մէջ զեռունները կը քալեն (կը վխտան), իսկ ճու մէջդ՝ ճճիներ և ողիւններու թաղմորին»։ Ուստի՝ Երամակ = թաղմորին, Ապա թէ ոչ, եթէ Պ. Աճառեանին ըսածը ճիշտ ըլլար, պէտք էինք սապէս թարգմանել նախադասութիւնը... «Իսկ ճու մէջդ ճճիներ և ողիւններու ոյիներ», որ անիմաստ է:

ԻԲ. — Հապրել. (Էջ 149).

Այս բառը չէ հասկցած, և կը հարցընէ, «արդեօք մագերուն մէջ ծաղիկ մը խրել, ծաղիկ մ'անցնեմք իմաստն ունի»: Ո՛չ. — Հապրել, զուտ արարերէն բառ է, ինչպէս նաև տաճկերէն, (հմմ. հազըր-

լէմէկ) = պատրաստել, յարդարել կը նշանակէ:

ԻԳ. — Սաթերունի. (Էջ 153).

Բառիս լուսաբանութեան մէջ Սարր «Մերճեան» = «Բուստ» կը թարգմանէ: Անճիշտ է այս, Սար հայերէն բառը՝ արարերէն կամ տաճկերէն մերճեան ըստաւ, ծը չէ, սարքն՝ քնհրապ կ'ըսեն անոնք, որմէ համընդհանր և մանկանց քառամանակներ կը կազմեն. իսկ մերճեան ըսածն ունի հայերէն բուստ կ'ըսենք: Առաջինը հաճելի հոտ մ'ունի՝ և անոր համար սիրոյ իբր ածական զրուած է. իսկ երկրորդը՝ մերճեանը հոտ չունի: Այսօր ալ արարները երկտարանութեան քնհրապիք = սաթակաշութիւն կ'ըսեն, որովհետև զիւտ սարէն սկսեք կամ ճանչցուերէ:

Հ. ԳՐԻԳՈՐ ՍԱՐՐԵԱՆ

(Շարունակելի)

“ԱՄԵՆԱՅՆ ԻՆՉ ՍՏՈՒԵՐ, ԱՄԵՆԱՅՆ ԻՆՉ ԼՈՅՍ Է ՅԱՆԻ”.

— — —

Տոգերիս գրողն 1882 թ. իւր ծննդավայր Քաթարի գիւղն կը գտնուէր, ուր եկան ուրիշ երկու Մխիթարեան վարդապետներ Հ. Սրապիոն Պարոնեան և Հ. Կիւրեղ Եղոյեան, որը զնալու էին առաքելութեամբ Պարսկաստան: Փափաքեցանք այցելութեան գնալ Անի, մեզի ընկերացաւ հօրաքեռ որդի Տէր Մաղաքիա Եղեկեան, թափառողակ գիւղի ծխատէր շատ խելացի քահանայն:

Յուլիսի պայծառ և ջերմին օրերուց մին էր, մենք ֆոթոգրոփ Ղեղաճի տակով կտրեցինք անցանք Ախուրիան գետը: Խօշայ-վանքն ձախակողմ թողած, յառաջ երթալով կը մօտենայինք Անիին. հեռուէն մոգիչ տեսարան մը կը բացուէր մեր աչքերուն առջև, այնպէս կը թուէր թէ Բազրատունեաց մայրաքաղաքն՝ Սմատաշէն

բարձրագույն պարիսպներով, խորիստ աշտարակներով, կաթողիկէն՝ իւր հսկայ խրանով, փրկչի և Ս. Գրիգորի և միաջրի Միջնաբերդի վրայ եղած եկեղեցիներին հետ, կենդանի քաղաքի մը տպաւորութիւն կ'ազդէին, գրեթէ մոռանալու չափ թէ ան վաղուց հանգած է։ Բայց երբ ֆորդընը անցաւ փոքր պարսպից և կանգնեց Աւագ դրան առջև, այն ատեն պատրանքի վարագոյրն ինկաւ, և տեսանք, աւազ, Անին Եղեկիէլեան դաշտ մը, անփառունակ բեկորներով ծածկուած։ Այն աղէկուոր տեսարանի առջև, մարդկային խօսքը անբաւական է սփոփելու հայրենասիրի զգացած ցաւը, միայն հեղձամղձուկ սրտի հառաչանքն, թեթև սրգի նման հարմոյր տալով խաչազգեցիկ քարերուն, անցան խառնուեցան Ախուրեանի մշտամուռն ջրերուն հետ, և տրամաթախիծ քայլերով անցանք մեծ դուռը և մտանք ցաւաքին քաղաքը, ոսկից կը խուսէ

Յոյսն իսկ յետին աստուածուհի։

Հոն տներու և պալատներու դերբուկներն միջև, վերաւոր իրաններով կանգնած են եկեղեցիներն, խոր լուսթեան և քաղաքի մամուլութեան մէջ, սարսուռ և պատկառանք կ'ազդեն կրօնական երկու դասութեամբ։ Կաթողիկէն բարձրականգուն հասակով կը տիրէր միջավայրին, իբրև յաւերժական կոթող մը անցեալ փառքին, իբրև սրբէշասարաս ոստիկան՝ իշխողներին և ժողովուրդի կենդանի հաւատքին, որ տակաւին իւր գլոխ հովանին կը տարածէ շուրջը խոնարհած մատուռներու, սրբազան շիրիմներուն վրայ, ուր ամփոփուած են շինողներու և պարգևատուներու ողորմ մնացորդները։ Սեմի վրայէն ինչ յուզիչ և սրտառուչ էր ներս տեսարանը. գոգցեա տեսիլքի մը առջև գտնուէինք, չէր թուեր թէ կը պակսի զմբիթն, այլ երկնապամարի փեռեկուածք մը, ուստի կը սպասես հրեշտակախումբի ներս խուժելուն՝ որ երգեն. Փառք ի բարձունս Աստուծոյ... աւազ, երկրէս տարաւմերժ էր խաղաղութիւնը, և չարակամ

մարդկանց տխրահռչակ յաղթանակէն՝ աւրան և զանուրթեան կաթիլներ դեռ կը հոսէին քանդուած կաթողիկէն, կողապատառ որմերէն, և կը տիրէր խոր սրտմուրթին

Ուր հնչէին սրտագոհ
Երեքսրբեան ալելուի։

Այս առաջին այցելութեան ժամանակ, մեր առաջնորդն եղաւ Հ. Ալիշանի «Շիրակն» որ հազիւ մի տարի յառաջ հրատարակուած էր։ Նա տեսանողի մը ճշգրտութեամբ նկարագրած է սրբազան յիշատակներն և խնամքով հաւաքած հազարաւոր արձանագրութիւններ և անոնց արձանագրողներին անունները, ոմանք շինող և քարագործ, այլք զրիչ և նկարիչ, և ոմանք ձարտարապետ։

Ի պատմութենէ գիտենք որ Անույ կաթողիկէի շինողն մի ճարտարապետ է, և իւր գործն որքան հրաշալի է։ Երկար զմայլած նայում էինք առանց յագնալու, դա արուեստի գաղտնիքն է. պարզութեան մէջ ունի ազնուութիւն և վսեմութիւն, հաւասարակշռութիւն և չափակցութիւն մասանց. սրանկէն խորիստ կամարի ձգուածն նրբութիւն կը սփռէ հաստակաւորաց սիւներու վրայ, և կաթողիկէի զմբիթն իւր զրաւիչ բարձրութեամբն կը ներդաշնակէր ներքին ամբողջութիւնն։ Սակայն 1882 թուականին Մայր եկեղեցւոյ մէջ կեցած, բնաւ մոլեցս անցած չէր թէ քրիստոնէական ձարտարապետութեան զարգացած տիպարի մը առջև կը գտնուէմ, որ իւր մէջ կը մարմնացնէր բոլոր հայութեան հոգին։

Հ. Ալիշան հոն մէջ բերած է եւրոպացի ճարտարներու կարծիքը մեր եկեղեցական ճարտարապետութեան մասին, որոց մէջ խորաթափանց եղած է առաջին՝ գաղղիացի ճարտարապետ Տիսիէ. սա նկատած է Հայ ինքնատիպ ոճի անթերի կերտուածքը, ձեւերու վայելչութիւնն, և մասնաւոր շինողներու ճարտարութիւնն, որ կարողացել են երեք երկրաչափական ձեւեր ճաշակով զուգադրել միակ զմբիթի վրայ։

կոնաձև վեղարն, գլանակն և թաւը Երկի Տեսիլի աչքէն վրիպեր է պարսպի աշտարակներու կամ բուրգերու ոմանց վերնայարկներու միջէն ձգուած ստփախ ստեղծիւններն, ի կեր արկուած ժ դաւրուն, մինչ ճարտարապետական նորութիւն մը համարուած է ժիժ դարու, ասաց մի ուրիշ գաղղիացի քանակա՞յ Տերմոզ, որու ընկերացած էի, իբր առաջնորդ Անիի այցելութեան 1895 թուին:

Ինական է, ճարտարներու պատահական դիտողութիւնները, շատ հետու կը մնան մանրագնին ուսումնասիրութիւնէ, անոր համար վրիպեր է նոյնպէս անոնց ուշադրութիւնէն Հայ ճարտարապետներու մեծագոյն աղիւնները և առաւելութիւնը, որ յայնմ կը կայանայ, թէ՛ առաջին անգամ մինչև իրենց ժամանակ, ուրիշ կոչողութեան երկիրներու մէջ որմերու վրայ զուած գմբեթն, ինչպէս օրինակի համար Ղուամի Պանթէօնին, նորա գայն կորզելով և անջատելով որմերէն, ի միջի կանգնելով չորս կողմացած աներ և անոնց վերնախարխախներուն վրայ յանգցնօրէն ձգելով չորս կամարներ, միացած պալարաւ կապ գոտիով՝ անոնց վրայ կը վերամբառնան թմրուկն և երկնամասն գմբեթն. իսկ ընդ մէջ կամարներու կցուածքի եռանկիւնի դասարկն՝ թեանման կորնթարդ կը հիւսնէ:

Անիի և այլ տեղերու այցելող ճարտարապետներ անգամ, մինչև ի դար, ոչ մէկն այն կարեւորութիւնը տուած էր Հայ ճարտարապետութեան, ինչպէս մեծանուն ճարտարապետ Պրոֆ. Յ. Ստրշիկովսկին, որ իւր երկու հատոր փառահեղ երկասիրութեամբ, ապացուցեց մինչև ի ստուգութիւն, թէ Եւրոպայում գերահռչակեալ առման ճարտարապետութեան ոճն, ներգաղթ մը եղած է Հայաստանէն և իսկական քրիստոնէական ճարտարապետութեան ոճն, տիպարն, շինուածքն և հանգամանքն՝ տուած են Հայկական եկեղեցիներն սկսած Ե դարէն և այսր, իսկ այսօր հրատապ խնդիր մ'է դարձած թեր և ղէմ բանախօսող եւրոպացի ճարտարապետներու կամ գեղարուեստի վրայ գրողների միջև:

Ազգայնական գիտականներն, երկրպագու Յոյն — Հռոմէա — Բիւզանդական գեղարուեստին, ճատ կը տեսնան այդ պատուր առիական Հայուն, որ չէ կատուցեր Պարթեոն մը կամ Կոլիսէոն մը, այլ փոքր տարածոցով և պարզունակ գմբեթաւոր եկեղեցիներ: Սակայն մեզ հայերիս անկ է այսուհետև մասնակցել գիտական պայքարին և նոր լուսարանութիւններով բերել մեր լուսման իբր լրացուցիչ մասունք յաւուցչապետ Յ. Ստրշիկովսկու հակայ գործին, արժէքնելու գրական աշխարհի առջև, որ թէ՛պէտ եղած ենք ամուս փոքր և տկար գորութեամբ, սակայն բազում գործք արութեան (գինու, գոցք և քաղեստից) գտանին գործեալ և ի ՄԵՐՈՒՄ ԱՆԻՍՏՆԻՍ և արժանի գիտնոց ուշադրութեան նաեւ այս՝ թէ քրիստոնէական կուտած ճարտարապետութեան նախագաղափարողն եղած են, անյայտ մնացած հաստատ Հայ քարագործները:

Թողլով այլում պատեհի երկարօրէն զբաղիլ այս կարեւոր խնդրով, կ'ուզեմ աստէն երկու խօսք նուիրել հայ որմնագիտներու ինքնութեան, որոնք իսկզբանէ Հայաստանի մէջ եղած են իբրև մի դասակարգ՝ ճարտագործ, շարող վարպետներ, որոնցից ոմանք եղած են անուանի, և արժանի ճարտարապետ կոչուին:

Սոցա հետ անհաւանական չէ թէ կապ ունեցած են Եւրոպայի գանազան կողմերուց Ս. Երկիր խուժող ուխտաւորների Եղբայրութիւնները, սկսած Ի և Ը դարերէն, որոց զուրկ կանգնած էին Բենեդիկտեան կրօնաւորներէն Արքաներ, որոնք էին միանգամայն իրենց երկրի ճարտարապետները: Սոցա Կ. Պոլսից, Փոքր Ասիայից, Կիլիկիայից և Կիպրոսից անցին և ի դարձին, կը ըմբռնէին Հայ ժողովուրդի և Հայ արուեստաւորների հետ. եթէ ի կարողութեան էին, վերցնում էին անշուշտ եկեղեցիների յատակագիծն, ձևն ու չափերն. կամ թէ հրաւիրում էին և վարձում վարպետն ու գործաւորներ, տանում էին իրենց աշխարհներն, ուրանօր կանուխէն մտուցին գմբեթաւոր եկեղեցիներին ոճը, բեկուած

կամ արակառուց կամարն, որ յետոյ զարգացած վիճակի մէջ՝ պիտի կոչուէր ԳՈՒԹԱՎԱՆ:

*
* *

Յաւալի է որ մեզ մօտ ձադասարակետ հոյակապ անուն կրող արուեստագէտը զուրկ են կենսագրական նոգերէ և լոկ աւնուն մը, զոգցեա պատահարաւ, պահուած պատմագրի մը զբչի տակ, երբ կ'իմանա որ քարի մը վրայ դրոշմուած կը մնայ անյայտ և անարձագանգ:

Ս. Եկեղեցիներու որմերու վրայ քանդակուած անունները, զարձեալ իրենց կեանքով՝ հոգեկան քաւականութիւն մը կը պատճառեն ուսումնասիրի սրտին: Վասն զի, օրինակի համար, երբ կ'իմանա որ Անայ վանակերտ Մայր եկեղեցւոյ շինողի անունն է՝ Տրդատ ճարտարապետ մը, կամ Աղթամարի Գագիկ Արծրունւոյ կանգնած զարմանազործ Եկեղեցւոյ շինողն՝ է Մանուէլ անուն ճարտարապետ մը, և կամ Հոռոմոսի վանքին ենթակայ Լրզրէ-Քիլիսա Ս. Գրիգոր Եկեղեցւոյ շինողն է Սամէհեան ճարտարապետ Արծրաւ մը և այսպէս արիւշ շատեր, հպարտութեամբ կը լեցուի Հայի սիրտն, որովհետեւ ան կը մտածէ որ քրիստոնէական եկեղեցւոյ արուեստն, ճարտարապետութիւնն՝ զբռնէ եկած չէ, փոխ առնուած չէ, հետեզուութիւն մը չէ օւրբ գեղարուեստի, այլ բնիկ հարազատ ծնունդ է մեր հայրենական երկրին: որ նա հեթանոս գեղարուեստէն չէ, այլ քրիստոնէական ոգին ներշնչուած՝ զաղափարական տուն մը կերտեր է, որ համապատասխան լինի իւր հաւատալից բարձրութեան, յաւիտեական, անեղ, անսահման և իմաստուն ճարտարապետին արժանաւոր:

Սյուռհետեւ ամէն ձեռնհաս հայի պարտականութիւնն է գիտակցօրէն և փաստացի պաշտպանել այս բնարանն՝ որ քրիս-

տոնէական ճարտարապետութեան որորանն եղած է Հայաստան, քրիստոնէութեան կանոնաւորութիւն, որ հայ շինողների հանձնարով մեծացեր և զարգացեր ու սլացեր է հայրենի սահմաններէն դուրս, ճարտարարուեստ զաղթականներու միջոցաւ, կամ հրաւիրամար տարա ազգերէ, գնացեր է շատ հեռու դէպ ի հիւսիս, դէպ ի հարաւ և յարեմուտը, զարգացած ժողովուրդների մէջ, ուր մուծանելով նոր ոճ և նոր կարգ ճարտարապետական, հազարաւոր եկեղեցիների վրայ դրած է իւր սեփական ստեղծագործութեան կնիքն՝:

Ճարտարապետներու պատմութիւն չունինք, որովհետեւ ճարտարապետական դրպրոց չենք ունեցած հին դաժների մէջ: և չենք ունեցած, որովհետեւ գեղարուեստի կանոնաւոր զարգացումն չէ եղած ու չեն կազմուած որոշ կարգեր՝ որոնք զբի առնուած, զարոցներու մէջ ուսուցուէին աւշակերտութեան, ինչպէս դա կազմուած էր Յունաց և Հռոմայեցւոց մէջ, ուր Շինուածապետութեան յատուկ պաշտօնէութիւն մը կար և պետութիւնն հսկում էր ճասարակաց շինութեանց վրայ, որպէս յայտ է Պոմպէացի վիտրուվիոսի ճարտարապետութեան վրայ զբած զբռն:

Մինչդեռ եթէ մենք դիտողութեան առնենք մեր հարիւրաւոր եկեղեցիների մակարդակաչափութիւնն, կը տեսնենք որ ամէնքն տարբեր ճաշակ և զանազանութիւններ կը ներկայացնեն, որոց ոչ մին կարելի է նախատիպ վերցնել, որովհետեւ իւրաքանչիւրն ինքնուրոյն տիպար մ'է: միայն ամբողջութեան մէջ կը կրէ սկզբնական ոգին, վերջաւորել զմեթով անշատուած որմերէն և թուցիկ կամարներ և հաստատուն սիւնների վրայ դրուած:

Ճարտարապետական յատուկ զարուց չլինելով, բնական տաղանդով օժտուած մարդիկ, աչքի տեսութեամբ և մտքի հաշուով՝ հողի վրայ կը գծէին իրենց գաղափարած եկեղեցին, կու տային չափ ու

1. Այս գովելի նախաձեռնող զբողած անուշա զբած է Պր. Կ. Բաժմահեան իւր «Հայոց հին գեղարուեստի

վարպետները» հետաքրքրական, համառոտ բայց օգտակար երկասիրութիւնը. Տպ. Յ. Թուրքապեան, Պարիս 1926:

ձեն և կը սկսէր աշխատութիւնն: Այդ շինողներն կ'անուանուէին ՎԱՐՊԵՑ, որ աւելի է քան զՈստա և Խաթա, արուեստով քարագործ:

Վարպետը, Գրոց լեզուով մարտար կը կոչուէր, ու այլ և այլ նշանակութեամբ, ճարտար էին, արժանապօրծը քարի, կամ մուլածոյ արծաթի, պղնձի, փորագրիչը. (Բ. Օր. ի է 15): Որմնադիրը և քանդակագործը, զրիչը. (Գ. Թագ. Ժր. 12. իր. 6: Եւ. Ը. 1: Գ. Թագ. է. 14):

Իսկ մարտարապետ քարանց (Բ. Թագ. է. 15.) և իբր վերակացու և հոգաբարձու ամէնին կը հանդիպինք Ելից լի. 32-33. ուր ասում է «ճարտարապետել ճարտարութեամբ», կը նշանակէ որ նա կու տար շինութեանց ընդհանուր՝ յատկագիծը, զանազան մասերու չափը, ձևը, նկարը, քանդակելի քարերու կաղապարը եայլն: աստի մարմի է հետեցնել, եթէ Տրդատ և Մանուէլ, ընդունած են ՃԱՐՏԱՐԱՊԱՊԵՑԻ կոչումն, այն եղած է միայն իրենց անձնական և եզական արժանաւորութեանց համար, որովհետեւ եղած են միանգամայն վերակացու շատերին, հնարող, ձևի առնող, գծող, նկարող քանդակներու, չափին ու ձևին տուողը, կաղապար շինողը զանազան մասերու զործածուող քարերուն, և որ աւելին է, միշտ յանդուգն և դժուարին կապերու և դարձուածքներու շինողն իրենք եղած են, այնպէս ինչպէս հանճարեղ և լի իմաստութեամբ Բեսիլիէլ՝ ճարտարապետներ Նոր Խորայէլի՝ Խորանին՝ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ:

Բայց անցեալը փոքր ի շատէ հասկանալու համար, հարկ համարիմ մեր ժամանակի պատահածներուն վրայ խորհրդածել, յորմէ թերեւս դուրին լինի հասկանալ թէ Տրդատ և Մանուէլ ճարտարապետներ, ինչո՞ւ ունեցած չեն իրենց կենսագրականները և զործերու միննագրութիւնը:

Ով Ալեքսանդրապոլ, այժմու Լինինականն, այցելիւր է, տեսած է եկեղեցիների մոխութիւն և վայելուչ կերտուածք. անոնցմէ ոչ մէկը չէ ունեցել զիպումաւոր ճարտարապետ, այլ հասարակ արուեստաւոր մը,

քարագործ մը, որ բնատուր տաղանդով և փորձառութեամբ հասել է այն աստիճանին, որին կարելի է տալ ճարտարապետի պատիւ և կոչումն: Իմ ժամանակի գիտեցած ուստաներուն մէջ ամէնքից զլիսաւորն և հուշակուածն էր Ալեքսանդրապոլու Ս. Փրկիչ եկեղեցու կերտողն՝ Ոստա Թաթումէ: Նա բարեհասակ, լեցունկեկ, շէկ երեսով և կապոյտաշորթ փայլուն այքերով մի մարդ էր. բնութեամբ համեստ, պարտաճանաչ և իւր արուեստին մէջ հմուտ, խստապահանջ՝ բայց բարեացաւ կամ իւր ձեռաց տակ աշխատաւորներու հետ: Նա բարեկէրած էր զբաղքի քարակոփ դասէն: Վարպետ լինելու համար նախ հարկ է քար զարնել, քարը տաշել, խոտ տարաղ զարնել, քանդակել շինութեան կամարների, սիւնների, պատուհանների զարդերն եայլն. յորմէ յետոյ պատի վրայ ելլել, այսինքն շարող դառնալ. նա արդէն վարպետ է և կարող է տուներու, եկեղեցիներու յատկագծեր նկարել և կերտել: Այս է Հայ ճարտարապետներու դասընթացը, և ինձ թուի որ մեր Տրդատն և Մանուէլն ուրիշ դասընթացը մը կատարած չեն:

Ուստա Թաթումն ծառօթ էր Երեւանի նահանգէն ղուրս և շատ տեղերէ հրաւէր ստացեր է կարեւոր շէնքեր կառուցանելու: Լաւ հասկացողութիւն ունէր, սուր յիշողութիւն, ճարտարապետական ճաշակ: Նա 1860 թուականներին այցելելով Սիւրի և ուսումնասիրելով աչքի չափով կաթողիկէն, յանձն կ'առնու նմանը շինել Ալեքսանդրապոլու մէջ, և ամենայն պատասխանատուութիւն վրան առնելով, հիմն կը ձգէ և յաջողութեամբ կ'աւարտէ բարձրաձիգ կաթողիկէն. ներսի կամարակապերն՝ որ վհօրէն վեր կը բռնեն գմբեթն, իւր յատուկ արուեստով, այնքան հնչուն են և շարունակական արձագանգ կու տան, որ ստիպուած գմբեթի բերանը ծածկեցին, չխանգարելու ժամերգութիւնն և պատարագի երգեցողութիւնն: Եւ սակայն Ուս-

1. Յաւուս եմ ազգանունը չի իշխուս:

տա թաթոսի կենսագրականն այսօր իսկ կը պակասի մեզի համար, ինչպէս հազար տարի առաջ հրեցած իւր համարուեստա-կիցներունը:

Պատճառը երկուքի կրնանք վերագրել. առաջին՝ որ այդ վարպետները գրագէտ չէին որ ինքնին կենսագրութիւններ արձանագրէին, ինչպէս Բենվենուտոյ Զելլինի իտալացին. երկրորդ՝ համարիմ բոլորն հասարակ արուեստաւոր դասակարգէն էին, որոց հանճարի և ճարտարարուեստի վրայ սքանչացողներ շատ եղած են և շատ պատիւներ ընծայած կենդանութեան ժամանակ, բայց անցմանէն յետոյ անփոքի եղած են ժամանակակից պատմիչներ և գրագէտ անհատներ՝ զրի առնուլ մի պատշարողի ցեղագրութիւնը, յորինել քարագործի մը կենսագրականը, այլ բաւական համարած են ճարտարապետ տիտղոսով մը յիշել անունը. և կամ որմեւր ճարի մը վրայ, շինողն ինքնին կամ մի ուրիշը, քանդակել « Գէորգ, Գրիգոր, Սարգիս, Սիմէոն » գրիչ, քարագործ կամ քարատաշ քարակոփ և այլն:

Ներկայէս դիւրին է ուրեմն հետեցնել թէ մեր հոյակապ վանքերի եկեղեցիների վարպետ շինողներն, հանճարեղ ճարտարապետներն, եղած են Ուստա թաթոսի պէս համեստ որմնադիրներ: Ուրպէս զի ձրի չթուի մեր եզրակացութիւնն, կը յիշեմ աստ Ստեփանոս Օրբէլեանի, Վայոց Զորի Գնդէվանից մենաստանի շինութեան մասի գրածը: Այս նկարագրութեան մէջ յայտնի է՝ երեւի որ ճարտար քարտաշ և եղած է ուստա թաթոսի Մի Ուրիշը, հաւասարը: « Յամի 936 կամ ամօք յառաջ՝ կին Սմբատայ Տեանն Սիւնեաց՝ դուստր Արծըրունույ Դերենկան, երանելի և բարեպաշտ տիկինն Սոփիա զնաց ի խոտածոր վայրն որ Գնդէվանս կոչի... Տեսեալ տիկնոջն և յոյժ հաճեալ ընդ տեղին և մտախոհ լինելը շինել եկեղեցի և բնակեցուցանել ի նմա դասս կրօնաւորաց... ասպա յարուցեալ տիկնոջն՝ ետ տնէ վաղվադակի առուեստաւորս ի ճարտար քարատաշաց և սկիզբն ասեմ շինուածոյն... կանգնէ գտունն

Աստուծոյ, և նկարակերտ յորինուածօք զարդարեն զառաստաղն և զօրմունս նորա »:

Այստեղ ճարտար քարտաշի կամ վարպետի անունը չկայ, բայց կան այն անձերու անունները զորս տիկինն կարգեր է իւր յիշատակը զլուս բերելու անվրէպ. նա նշանակած է վանահայրը՝ Հայր Սարգիսը, գործակալ՝ Եղիշա երէց և եկառի, ամէնքի հոգաբարձուն՝ Տէր Յակոբ: Ճարտար քարատաշի գործն եղած է ամբողջ եկեղեցւոյ կառուցումն իւր հիմնական ճանդակագործ զանգուածովն. « Կանգնէ գտունն Աստուծոյ »: Իսկ Եղիշա երէց նկարիչն, կը զարդարէ զառաստաղն և զօրմունս նորա « եկարակերտ յորինուածօք »: Եւ հանճարեղ Սոփիա տիկինն վայելուչ արձանագրութիւն մի գրել կու տայ իւր շինած եկեղեցւոյ վրայ և կը վերջացնէ այս չքնաղ շեշտով.

ՄԱՏԱՆԻ ԷՐ ԱՆԱԿՆ ՎԱՅՈՑ ԶՈՐ, ԵՒ ՆԵՑԻ ԶՍԱ, ԵՒ ԵՊԻ ԱԿՆ Ի ՎԵՐԱՑ՝

Հ. Գ. Ն.

1. Հ. Դ. Աւիշա՝ ՄԻՍԱԿԱՆ ԷՔ 103, ՎԵՐԱԿՆ, 1893.

Տարտամ ու տկար նկարագիրներու յատուկ է չգիտեալ որոշակի թէ ինչ կ'ուզեն բայց եթէ երբ այլ ևս չեն կարող ուզածնին ստանալ:

Մեր բոլոր ուրախութիւններն իրարու կը նմանին. ձախորդութիւններն են որ առանձին նկարագրով կը յայտնուին:

ԴՈՒՍՊՈՑ

Սրբութիւնն և հանճարը, երկուքն ալ կը հիմնուին ճշմարտութեան անապակ սիրոյն վրայ:

ԵՈՐԿԵՆՍԸՆ

Լոտթիւնը խօսքէն վերջ աշխարհիս երկրորդ օրութիւնը կը կազմէ: